

МАКРОЕКОНОМІКА

УДК 338.001.36

Лабурицева О. І.
Київський національний торговельно-
економічний університет
Страшинська Л. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті досліджено структурні зрушення, що відбулися в економіці України в цілому і у сфері промислового виробництва протягом 2001–2013 років. Показано, що в умовах глобалізації, незважаючи на встановлені раніше стратегічні цілі структурного розвитку країни, продовжує скорочуватися частка переробної промисловості і машинобудування, поглиблюється сировинна орієнтація експорту, погіршується експортно-імпортне сальдо. Зроблено висновок, що визначення життєздатних структурних пріоритетів розвитку з урахуванням принципу порівняльної переваги має стати невідкладним завданням управління національною економікою.

Ключові слова: економіка, види економічної діяльності, структурні зміни, глобалізація, закон порівняльної переваги.

Потужні процеси глобалізації економічного та суспільного життя останніми роками перетворилися на провідний фактор, що визначає геополітичну роль і умови функціонування кожної держави.

Погляди на витоки глобалізації досі є дискусійними. Історики розглядають цей процес як черговий етап розвитку капіталізму. Економісти вважають відправною точкою транснаціоналізацію фінансових ринків, політологи роблять акцент на розповсюдженні демократичних організацій, культурологи – на вестернізації світової культури. Відомі й інформаційно-технологічні підходи до пояснення процесів глобалізації, що пов'язують її зі стрімким розвитком сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та з раніше недосяжним ступенем мобільності людини [1].

Проте важко заперечити, що найбільш важливу роль відіграє все ж економічний фактор: глобалізація має місце тому, що вона є економічно ефективною, а саме забезпечує більш раціональне використання наявних у розпорядженні людства ресурсів, що стає особливо актуальним в умовах все більш відчутної обмеженості цих ресурсів.

Згідно з широко відомим законом порівняльної переваги, вперше сформульованим видатним англійським економістом Давидом Рікардо, країни спеціалізуються на виробництві тих товарів, які вони можуть робити з відносно більш низькими витратами порівняно з іншими країнами. Ці товари виготовляються у кількості, що значно перевищує внутрішній попит; надлишки експортуються в обмін на товари, які дешевше придбати за кордоном, ніж виготовити у країні. Спеціалізація й обмін дозволяють підвищити ефективність економіки принаймні двома шляхами.

По-перше, за допомогою торгівлі отримують вигоду за рахунок різниці витрат у різних країнах, яка є наслідком різниці у технологіях, доступності сировини, природних факторах тощо. По-друге, експорт продукції допомагає отримати більш значну економію на масштабах виробництва, адже немає кращого способу збільшити випуск продукції, ніж розглядати як ринок весь світ [2].

Прямий порівняльний аналіз відносних витрат виробництва продукції в Україні та інших країнах являє собою надто складне завдання. Проте, є можливість спостерігати результати дії закону порівняльної переваги, а саме структурні зрушення, які відбуваються в економіці України протягом періоду її функціонування як незалежного суб'єкта глобальної економіки.

Проблемам аналізу структурних змін в економіці України присвячені наукові роботи таких відомих дослідників, як В. М. Геєць, В. Є. Куриляк, Н. А. Кухарська, В. Л. Орешняк, Т. І. Приходько, Є. В. Савельєв, В. Савченко, Л. І. Симоненко, А. А. Смаглюк, Є. А. Фукс, С. Г. Черемісіна та інші [3-12]. Проте у зазначених публікаціях структурні зміни розглядаються, насамперед, як інструмент підвищення рівня економічного розвитку України, забезпечення економічного зростання, модернізації та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Лише у [4] та [6] зроблено наголос на аналізі впливу глобалізації та поширенні концепції сталого розвитку на економічну ситуацію у країні. На нашу думку, зазначена проблема досі залишається недостатньо вивченою, що і визначило тему даного дослідження.

Метою дослідження є аналіз структурних змін в економіці України, що відбувалися протягом 2001–2013 років в умовах функціонування країни як незалежного суб'єкта глобалізованої світової економіки. При проведенні дослідження використано такі наукові методи, як аналіз і синтез, групування, порівняння, структурний аналіз, аналіз рядів динаміки, АВС-аналіз, а також графічний метод. Інформаційною базою дослідження є офіційна статистична інформація Державної служби статистики України (за даними [13]).

Найбільш масштабні структурні зрушення в економіці України можна спостерігати, аналізуючи в динаміці структуру виробництва валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності. На рис. 1 та рис. 2 показано динаміку часток окремих видів діяльності у валовій доданій вартості ВВП України (за основу взято систему національних рахунків 2008 року, попередні дані агреговані відповідно до цієї системи). На рис. 1 подано види діяльності, частка яких у загальній структурі мала тенденцію до зростання, на рис. 2 – до зменшення.

Найбільш помітно за період 2003–2013 років зросла частка інших видів економічної діяльності (+12,6%), оптової та роздрібною торгівлі (+3,8%) та добувної промисловості (+1,7%). Зазначимо, що до інших видів економічної діяльності віднесено такі сфери, як: тимчасове розміщення й організація харчування; інформація та телекомунікації; фінансова та страхова діяльність; операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; надання інших видів послуг. Це досить сучасні сфери економічної діяльності і їх зростання віддзеркалює загальносвітову тенденцію до підвищення значущості сфери послуг в економіці.

Рис. 1. Динаміка структури ВВП України у 2003–2013 рр.: види економічної діяльності, частка яких зростала, %

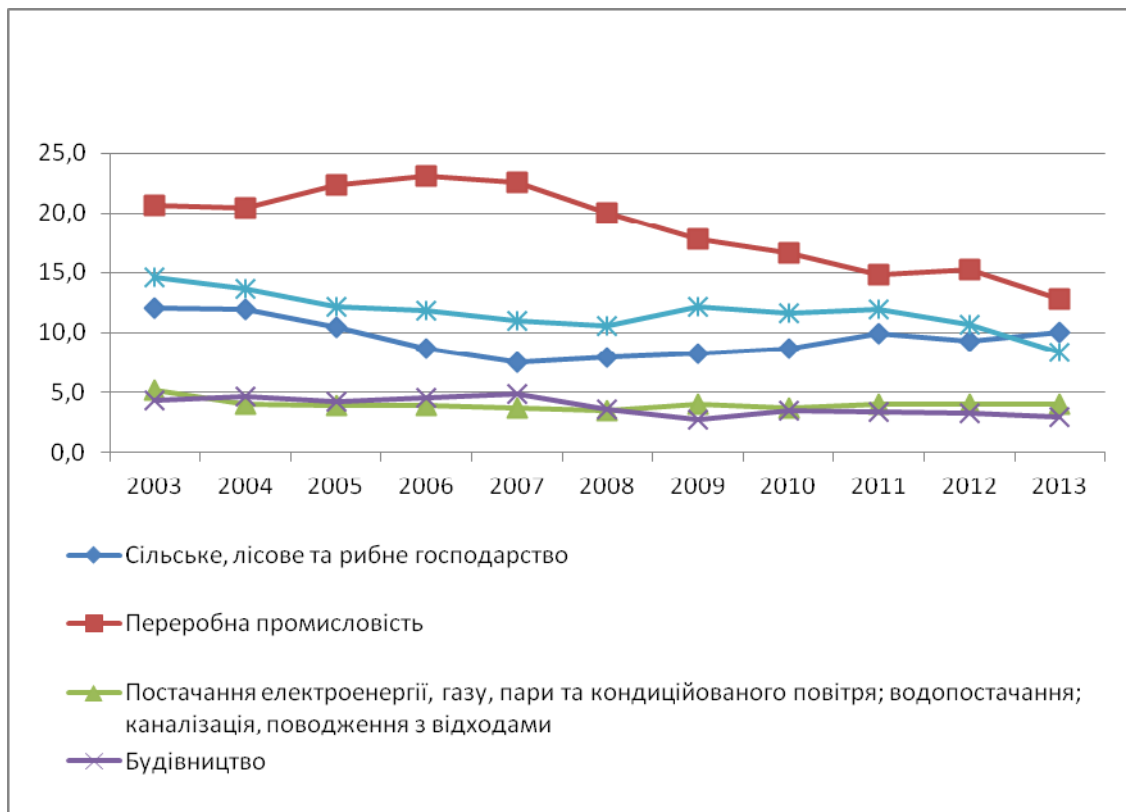

Рис. 2. Динаміка структури ВВП України у 2003–2013 рр.: види економічної діяльності, частка яких зменшувалася, %

Скорочення торкнулося насамперед таких сфер діяльності, як: переробна промисловість (-7,9%); транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (-6,3%); сільське, лісове та рибне господарство (-2,1%). Це досить тривожні тенденції, оскільки вони підтверджують недостатню конкурентоспроможність на міжнародному рівні не лише вітчизняної переробної промисловості, що, як наслідок, зумовлює переважно сировинну орієнтацію економіки, але й такої традиційно пріоритетної для України сфери, як сільське господарство.

Якщо скористатися термінологією АВС-аналізу, то до групи А, тобто групи найбільш пріоритетних видів діяльності, в економіці України в 2003 році входили: переробна промисловість (20,7%), інші види економічної діяльності (16,0%); транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (14,6%), разом 51,3%. В 2013 році картина виявляється принципово іншою: інші види економічної діяльності (28,6%), оптова та роздрібна торгівля (16,9%); переробна промисловість (12,8%), разом 58,3%, тобто переробна промисловість зсувається до межі витіснення з групи А. Такі зміни навряд чи можуть сприйматися як позитивні, оскільки свідчать про втрату Україною позицій промислово розвиненої держави.

Продовжимо аналіз структурних змін по окремих видах економічної діяльності, використовуючи показник "обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг)"; оскільки досліджується динаміка часток видів діяльності у загальному обсязі, вплив цінового фактору на динаміку економічних процесів автоматично виключається.

Так, аналізуючи внутрішню структуру обсягів реалізації за видом діяльності "добувна промисловість", відзначаємо монотонне зниження частки добування паливно-енергетичних корисних копалин (від 66,5% у 2001 році до 50,6% у 2013 році) і відповідне зростання частки добування інших корисних копалин (від 33,5 до 49,4%).

Розглянемо внутрішню структуру обсягів реалізації за видом діяльності "переробна промисловість" (рис. 3, рис. 4).

Найбільш помітний приріст спостерігається щодо часток видів діяльності: виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (+6,0%); виробництво гумових та пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції (+1,0%); виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (+0,6%).

Скорочення частки демонструють такі види діяльності, як: металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (-2,7%); машинобудування (-1,6%); виробництво коксу та продуктів нафто-перероблення (-1,6%). Решта видів економічної діяльності в межах переробної промисловості майже не змінюють свою частку. Підсумовуючи, зазначимо, що основний тренд реструктуризації переробної промисловості полягає у скороченні важкої і зростанні харчової промисловості.

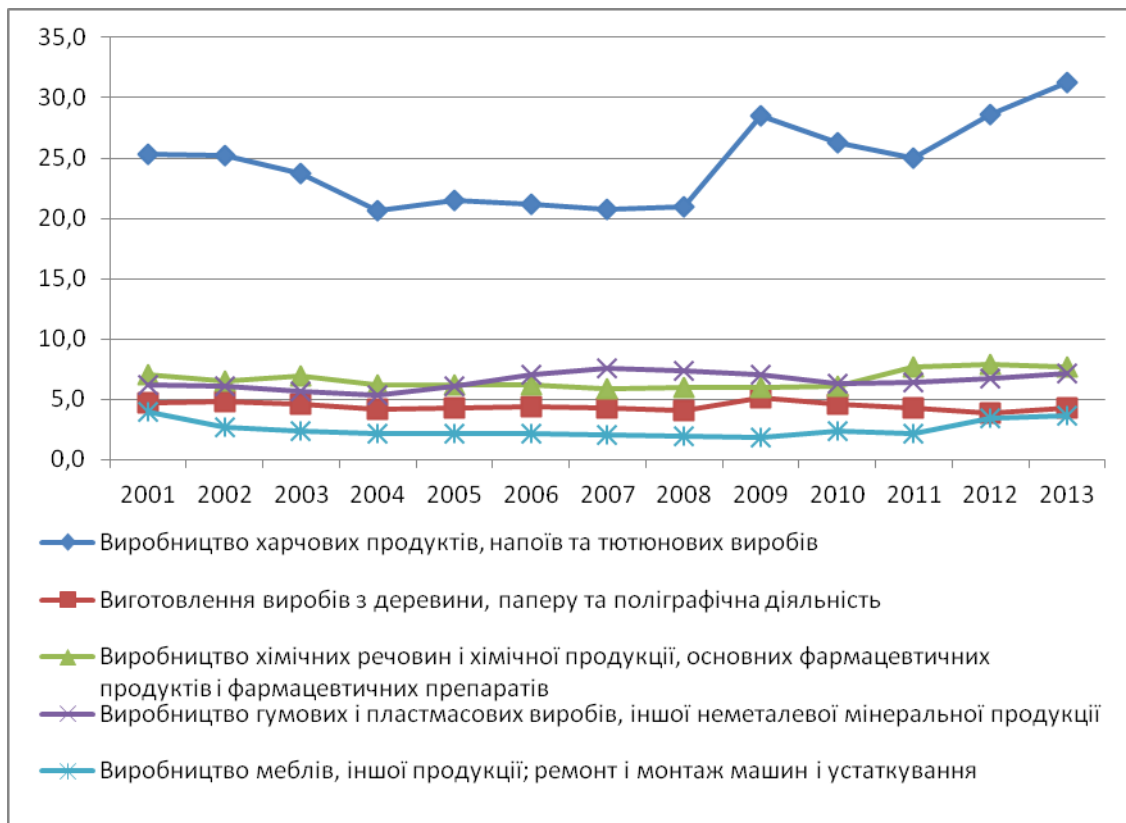

Рис. 3. Динаміка структури переробної промисловості України у 2001-2013 рр.: види економічної діяльності, частка яких зростала, %

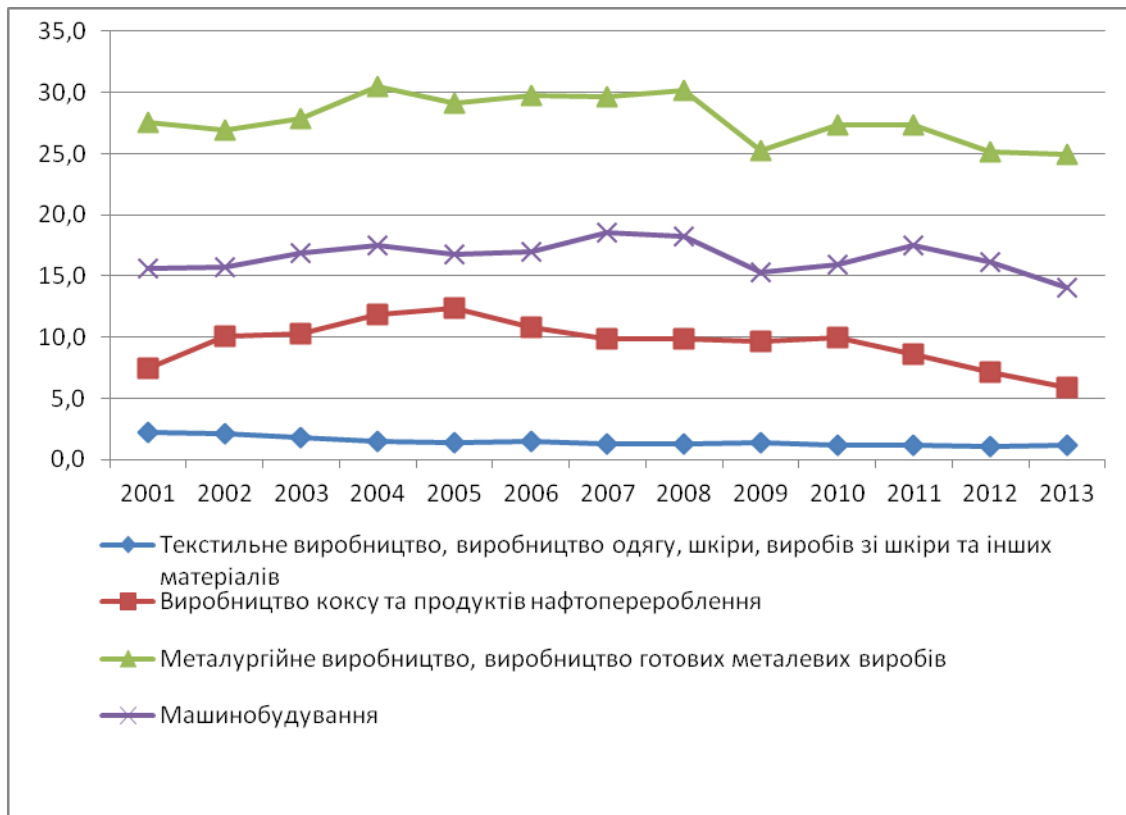

Рис. 4. Динаміка структури переробної промисловості України у 2001-2013 рр.: види економічної діяльності, частка яких зменшувалася, %

Окремо варто звернути увагу на позицію текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів. У 1991 році цей вид діяльності забезпечував внесок у загальний обсяг промислового виробництва на рівні 12,3%. До 2001 року цей рівень знизився до 1,5% (в переробній промисловості – 2,2%), а в 2013 становив 1,2%, і цей показник був найменшим серед усіх видів діяльності в переробній промисловості України. Безперечно, це є результатом дії закону порівняльної переваги у порівнянні з Китаєм або Туреччиною, але значною мірою також і результатом внутрішнього ставлення до галузі, бо, наприклад, у Польщі, що дуже подібна до України за наявністю і складом ресурсів, виробництво одягу вдало розвивається і є важливою експортною галуззю.

Щодо складу пріоритетної групи видів діяльності в межах переробної промисловості, визначеного за допомогою АВС-аналізу, то він є таким: в 2001 році – металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (27,6%); виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (25,3%); разом 52,9%; в 2013 році – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (31,3%); металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (24,9%); разом 56,2%. Таким чином, відбувається поступове витіснення металургійного виробництва з групи пріоритетних видів діяльності.

Як вже зазначалося вище, частка машинобудування у загальному обсязі реалізованої продукції переробної промисловості у 2001–2013 роках скорочувалася, хоча і несуттєво – від 15,6 до 14,0%. Якщо ж дослідити внутрішню структуру реалізації за цим видом діяльності, то побачимо, що частка виробництва машин і устаткування помітно скорочувалася – від 47,5 до 30,8%; частка виробництва автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів зростала – від 26,3 до 43,6%, а частка виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції залишалася практично без змін – від 26,2 до 25,6%. Враховуючи, що виробництво автотранспортних засобів являє собою, насамперед, складання автомобілів, спроектованих здебільшого за межами України, такі структурні зміни також навряд чи можливо охарактеризувати як прогресивні.

Слід зазначити, що структура валового внутрішнього продукту та промислового виробництва значною мірою визначається характером внутрішніх потреб країни, тоді як результати дії закону порівняльної переваги більш яскраво характеризує структура експорту. Як зазначає С. Фішер, для того щоб мати можливість імпортувати, країна повинна здійснювати експорт, оскільки для оплати імпорту неможливо нескінченно залучати позики або продавати свої активи [2].

Не кажучи вже про те, що загальна динаміка експортно-імпортного сальдо України протягом 2002–2013 років є вкрай несприятливою (рис. 5), товарна структура експорту також не викликає особливого оптимізму.

Так, протягом 2002–2013 років зростала частка в загальному обсязі експорту таких товарних груп, як: продукти рослинного походження (+9,3%); жири та олії тваринного або рослинного походження (+5,17%); готові харчові продукти (+5,67%). Зменшувалася частка груп: недорогоцінні метали та вироби з них (–11,2%); продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (–2,0%).

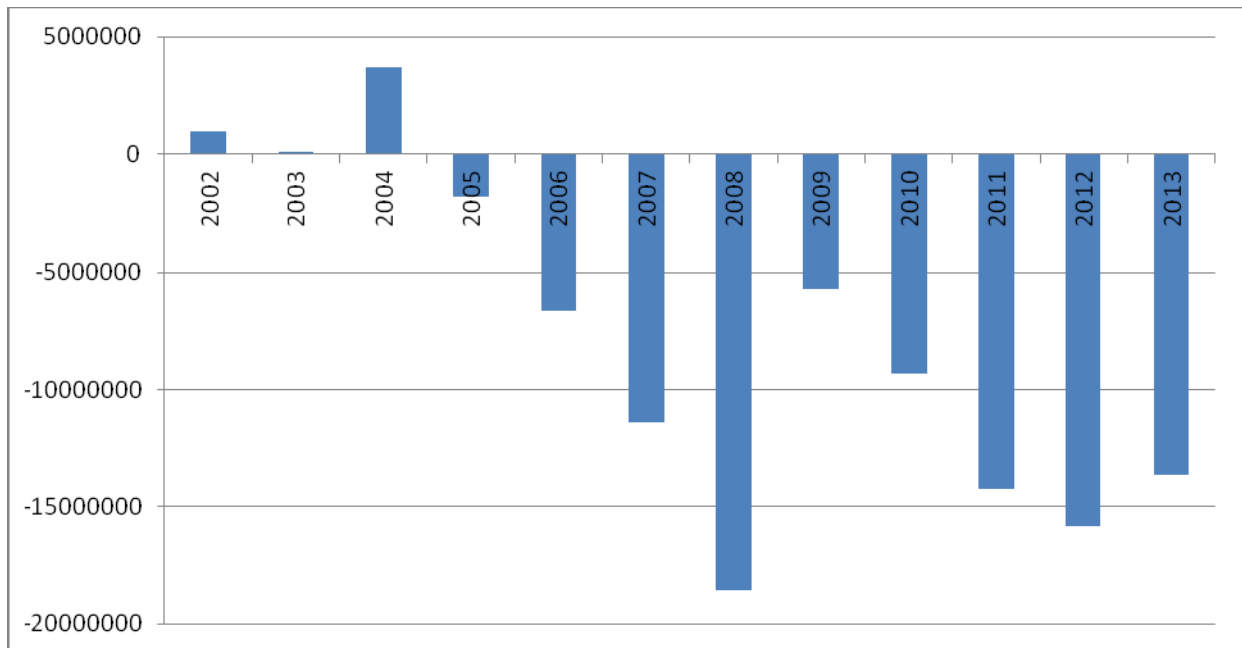

Рис. 5. Динаміка експортно-імпортного сальдо України у 2002–2013 рр., тис. дол. США

У 2002 році склад пріоритетної групи А експортних товарних груп виглядав таким чином: недорогоцінні метали – 39,68% (серед них чорні метали – 75,3%, інструменти і ножові вироби – 8,4%, вироби з чорних металів – 7,9%, всі інші позиції менш вагомі); мінеральні продукти – 12,50% (серед них понад дві третини – енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки); разом 52,18%. На третьому місці, але вже у менш пріоритетній групі В, знаходилися машини і обладнання – 9,79%, в тому числі, насамперед, котли, машини, апарати та механічні пристрої.

За 11 місяців 2014 року спостерігаємо таку картину: в групі А на першому місці недорогоцінні метали – 28,44% (серед них чорні метали – 84,8%, вироби з чорних металів – 11,1%, мідь і вироби з неї 1,1%); на другому місці продукція рослинного походження – 15,54% (серед них зернові культури – 75,6%, насіння і плоди олійних рослин – 18,6%, овочі 1,6%); мінеральні продукти – 11,57% (серед них руди, шлак і зола 56,2%, палива мінеральні, нафта і продукти її переробки – 33,8%, сіль, сірка, землі та каміння – 10,0%); разом 55,55%. Поглиблення сировинної спеціалізації і зниження інтелектомісткості експорту навіть не потребує коментарів.

Підкреслимо, що виявлені в даному дослідженні структурні зміни в економіці України мають розглядатися не як результат цілеспрямованого управлінського впливу, а саме як наслідок стихійних глобалізаційних процесів, оскільки стратегічні завдання структурного розвитку країни на період 2001–2015 років були зовсім іншими. Так, затверджена у 2004 році Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” особливо наголошувала, що “Україна зможе посісти належне місце в Європі і світі за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені у процесі структурної перебудови економіки” [14, с. 44]. При цьому стратегічною метою державної структурно-інноваційної політики визначалося створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до саморозвитку промислового комплексу України. Першочерговими складовими системної модернізації

промислового комплексу мали стати розвиток наукомістких і високотехнологічних галузей, особливо машинобудівного комплексу, а також стимулювання випуску продукції з високим рівнем доданої вартості.

Проте зазначені завдання протягом 2004–2015 рр. виконані з точністю до навпаки. Зокрема, частка машинобудування у загальному обсязі промислового виробництва у 2003 році дорівнювала 13,1%, у [14] на період 2010–2015 років за базовим сценарієм прогнозувалася на рівні 23,2%, за оптимістичним – 32,9%, фактично ж у 2013 році становила 8,7%. Що ж до розвитку наукомістких галузей, то кількість освоєних на промислових підприємствах інноваційних видів продукції з 2003 по 2013 роки скоротилася з 7416 до 3138 найменувань, тобто у 2,4 рази, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції – з 7,0% у 2002 році до 3,3% у 2013 році, тобто у 2,1 рази. Отже, навіть впровадження інновацій тяжіє до тих країн та регіонів, де для цього є порівняльні переваги, і навряд чи може бути здійснене вольовим рішенням за відсутності необхідної матеріально-технічної бази та фінансових ресурсів.

На жаль, у Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”, затвердженій Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року, немає відомостей про можливі структурні пріоритети економіки, якими їх бачить керівництво країни. Наголошується лише, що Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями; для цього, передусім, передбачається відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему [15]. На нашу думку, саме визначення структурних пріоритетів сьогодні має стати одним з найбільш актуальних завдань управління національною економікою, вирішення якого дозволить врешті-решт знайти ті сфери, на які можна спиратися для стабілізації економічної ситуації у країні і забезпечення подальшого сталого розвитку.

Висновки. В умовах глобалізації суттєво поглиблюються процеси міжнародного розподілу праці і спеціалізації. Відповідно до закону порівняльної переваги кожна країна спеціалізується на виготовленні тих товарів і послуг, які може виготовити з відносно більш низькими витратами. Дослідження структурних змін в економіці України протягом 2001–2013 років свідчить про виражені тенденції скорочення частки промислового виробництва, і зокрема переробної промисловості й машинобудування, внаслідок їх неконкурентоспроможності на глобальному ринку. В структурі експорту збільшується частка сировинних позицій – чорних металів, руд, шлаків і золи, сільськогосподарської сировини. Отже, Україна в глобальній економіці поступово втрачає статус промислово розвиненої держави і набуває вираженої сировинної орієнтації. Стратегічні плани опанування інноваційного шляху розвитку досі не реалізовані. За таких умов одним з найбільш актуальних завдань управління економікою держави, вирішення якого дозволить стабілізувати економічну ситуацію й перейти до сталого розвитку, стає визначення хоча б обмеженої кількості реальних структурних пріоритетів з урахуванням принципу порівняльної переваги.

Використані джерела:

1. *Дергачев В. А.* Глобалистика / В. А. Дергачев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 304 с.
2. *Фишер С.* Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи ; пер. с англ. со 2-го изд. – М. : Дело ЛТД, 1993. – 864 с.
3. *Геец В. М.* Тенденции макроэкономического развития Украины в условиях кризиса / В. М. Геец // Вестн. Ин-та экономики РАН. – 2011. – № 1. – С. 59-77.
4. *Куриляк В. Е.* Влияние глобализации на экономическое развитие Украины / В. Е. Куриляк, Е. В. Савельев // Экономика Украины. – 2012. – № 9. – С. 57-69.
5. *Кухарская Н. А.* Сущность и направления трансформации экономического развития Украины в условиях рыночных реформ / Н. А. Кухарская // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 52. – С. 113-123.
6. *Орешняк В. Л.* Структурні зрушення в економіці України в контексті сталого розвитку / В. Л. Орешняк // Бізнесінформ. – 2013. – № 8. – С. 28-33.
7. *Приходько Т. И.* Структурные изменения в экономике Украины: влияние внутренних и внешних факторов, последствия глобального кризиса / Т. И. Приходько // Проблемы прогнозирования. – 2011. – № 5. – С. 116-132.
8. *Савченко В.* Новые тенденции в экономике Украины в 2012 году // Украина: информационно-аналитический мониторинг. – 2013. – № 2-3. – С. 50-57.
9. *Симоненко Л. І.* Структурні зміни в економіці України як фактор економічного зростання : дис. ... канд. екон. наук за спеціальністю 08.01.01 – Економічна теорія / Л. І. Симоненко ; ІЕПР НАН України. – К., 1999.
10. *Смаглюк А. А.* Отраслевые и технологические структурные пропорции в экономике Украины / А. А. Смаглюк // Экономика, статистика и информатика. – 2013. – № 4. – С. 115-119.
11. *Фукс Є. А.* Структура модернізації національної економіки як умова підвищення її конкурентоспроможності / Є. А. Фукс // Формування ринкової економіки. – 2010. – № 23. – С. 24-34.
12. *Черемисина С. Г.* Оценка влияния структурных преобразований на уровень экономического развития Украины / С. Г. Черемисина // Вісник СевНТУ. Серія: Економіка і фінанси. – 2013. – Вип. 138. – С. 9-13.
13. Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://ukrstat.gov.ua/>
14. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / А. С. Гальчинський, В. М. Геець та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
15. Стратегія сталого розвитку “Україна–2020”: Схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.

Лабурцева Е. И., Страшинская Л. В. Структурные изменения в экономике Украины в условиях глобализации.

В статье исследованы структурные сдвиги, произошедшие в экономике Украины в целом и в сфере промышленного производства на протяжении 2001–2013 годов. Показано, что в условиях глобализации, несмотря на поставленные ранее стратегические цели структурного развития страны, продолжает сокращаться доля перерабатывающей промышленности и машиностроения, углубляется сырьевая ориентация экспорта, ухудшается экспортно-импортное сальдо. Сделан вывод, что определение жизнеспособных структурных приоритетов развития с учётом принципа сравнительного преимущества должно стать неотложной задачей управления национальной экономикой.

Ключевые слова: экономика, виды экономической деятельности, структурные изменения, глобализация, закон сравнительного преимущества.

Laburtseva O. I., Strashynska L. V. Structural changes in the economy of Ukraine in the context of globalization.

The structural shifts in the economy of Ukraine in general and in the sphere of industrial production over the years 2001–2013 are investigated in the article. It is shown that in the conditions of globalization, despite earlier strategic plans for structural development of the country, share of manufacturing and engineering continues to decline, export of raw materials deepens, export-import balance is worsening. The conclusion is made that the defining of sustainable structural development priorities considering the principle of comparative advantage should be the urgent task of managing the national economy.

Keywords: *economy, economic activity, structural change, globalization, the law of comparative advantage.*